

מעבר לגרעין ולטרור: המאזן הצבאי הקונבנציונלי במפרץ

יואל גוז'נסקי

המפרץ הפרסי נמצא בעיצומו של מרוץ חימוש מהגדולים שידע, והמוטיבציה העיקרית לו, היא התקדמות תכנית הגרעין של איראן והאפשרות כי מדינות המפרץ הערביות יעמדו ב"קו האש" בכל עימות עתידי עמה. במסגרת זאת, כוחותיהם הצבאיים של המדינות עוברים בשנים האחרונות שינויים, ובמרכזם שיפור יכולות ההגנה שלהן ואף ביסוס, "על הנייר", של יכולות תקיפה מסוימות בשטחה של איראן.¹ עם זאת, כמו שמאמר זה מבקש להראות, גם רכש מסיבי של מערכות נשק, מתקדמות ככל שיהיו, אין בו כדי להשתוות לכוח הצבאי של איראן וליכולת לנהל מלחמה מודרנית לאורך זמן, בעיקר בשל שורה של תנאי יסוד, ובהם נתונים גאוגרפיים, אסטרטגיים, נחותים, אילוצים פנימיים, תלות בכוח אדם זר וכן הקושי להביא לשיתוף פעולה ביטחוני אפקטיבי בין המדינות.

זירת המפרץ היא בעלת חשיבות מכרעת לביטחון האזורי והעולמי. עניין זה מובן בעקבות האירועים שפקדו אותה מאז המהפכה האסלאמית: כמה משברי אנרגיה, שלוש מלחמות אזוריות, התערבות צבאית חיצונית, חתרנות וטרור וכן כמה עימותים נמוכי עצימות – כל אלו יוצרים מציאות של משבר מתמשך. כעת ערב הסעודית, כוית, קטאר, בחריין, איחוד האמירויות הערביות ועומאן מבקשות להיערך לכל התפתחות סביב תכנית הגרעין של איראן: הפעלת כוח נגד מתקני הגרעין האיראניים וכן מציאות שבה לאיראן יש יכולת גרעינית והמשמעות הנגזרת מאפשרויות אלו.

במאמר זה אני מבקש להתרכז בשינויים החלים במאזן הצבאי במפרץ ובאיומים הצבאיים הקונבנציונליים על מדינות המפרץ הערביות, למרות הרלוונטיות של איומים תת-קונבנציונליים (חתרנות וטרור) ועל-קונבנציונליים (נשק להשמדת המונים) והזיקה בין האיומים השונים.

יואל גוז'נסקי, חוקר במכון למחקרי ביטחון לאומי המחבר מבקש להודות ליפתח שפיר, ראש פרויקט המאזן הצבאי במזרח התיכון, ולתמיר מגל על סיועם בכתיבת המאמר.

איום הייחוס: איראן

המפרץ הוא יעד עיקרי להשפעה, אך גם מקור איומים מרכזי בראייתה של איראן. למרות חולשתן הבסיסית של מדינות המפרץ, איראן רואה בהן סיכון ביטחוני לא מבוטל, בעיקר בשל קשריהן עם ארצות הברית ובשל החשש הקונקרטי כי ארצות הברית תשתמש בבסיסים בתחומן להתקפה על מתקני הגרעין שלה. בכירי הצבא והמשטר האיראני מצהירים תדיר כי במקרה כזה תפגע איראן בתגובה במדינות המפרץ ובאינטרסים של ארצות הברית במדינות אלו.² איומים חוזרים ונשנים אלו נועדו בראש ובראשונה להרתיע את המדינות מפני שיתוף פעולה עם ארצות הברית, אך ייתכן שהם משקפים גם תכניות אופרטיביות של איראן במפרץ.³ לאיראן כמה יעדים צבאיים בכל האזור למפרץ: הגבלה או מניעת היכולת של שחקנים שונים להשתמש בו לתקיפתה; הגנה על החוף האיראני, על בתי הזיקוק ועל קווי השיט שלה; ניסיון לחתור תחת ההשפעה של ארצות הברית, ולהגדיל את "המחיר" של כל התערבות מצד ארצות הברית במפרץ; שכלול יכולת התגובה שלה אם תותקף, בעיקר בכל האזור לפגיעה בחופש השיט וביצוא הנפט מהמפרץ, והקרנת עצמה תוך כדי הטלת אימה על שכנותיה הקטנות כדי להשפיע על מדיניותן כלפיה.

משמרות המהפכה, שקיבלו ב־2007 את האחריות הכוללת לזירת המפרץ, אימצו זה מכבר את עקרונות הלחימה הא־סימטרית נגד "מטרות רכות", בעיקר מתקני תשתית בחוף הערבי של המפרץ, ובהן אסדות קידוח, מסופי תובלה, בתי זיקוק, נמלים ומתקני התפלה. אימוץ הטקטיקה הא־סימטרית נועדה בעיקר לקיזוז העדיפות שיש למדינות המפרץ במערכות נשק מתקדמות. מלבד זה, הקושי של איראן להשיג אמצעי לחימה וחלקי חילוף בשל העיצומים המוטלים עליה באופן כזה או אחר מאז המהפכה האסלאמית ב־1979 הביא את התעשייה הצבאית האיראנית לנסות ולהגיע ליכולת ייצור עצמית של מגוון של כלי נשק התקפיים. נכון להיום עיקר האיום הצבאי האיראני כלפי מדינות המפרץ קשור לעליונות הברורה שיש לה בטיילי קרקע־קרקע ויכולות א־סימטריות נוספות, בעיקרן ימיות, שהן בבחינת איום מוחשי ומידי בראיית מדינות המפרץ:

א. איום טילי. איראן מחזיקה כיום בארסנל טילי הקרקע־הקרקע הגדול במזרח התיכון, שמוערך באלף טילים בטווחים אשר נעים בין 150–2000 ק"מ.⁴ בשל חולשת חיל האוויר שלה היא מגדילה בהדרגה אך בשיטתיות את הארסנל הבליסטי שלה. בו בזמן היא גם מגבירה את הטווחים, משפרת את רמת הדיוק ואת כוח ההרס של הטילים ופועלת לקיצור "זמני החשיפה" שלהם (התבססות הולכת וגדלה על מנועי דלק מוצק אשר מקצרת את זמן ההכנה לשיגור). התוצאה היא שבמערכה הבאה יהיו היישובים העירוניים והמתקנים האסטרטגיים במדינות המפרץ חשופים לירי של טילים רבים יותר ולאורך זמן רב יותר.⁵ בהתבטאות נדירה פירט עלי שמחאני, שר ההגנה

לשעבר של איראן, את אופי תגובתה של איראן כלפי מדינות המפרץ: "איראן תשגר בליץ של טילים על מדינות המפרץ [...] כאשר הטילים יכוונו לא רק נגד בסיסים אמריקאים באזור אלא גם יעדים אסטרטגיים כמו בתי זיקוק ותחנות כוח [...] המטרה תהיה להמם את מערכת הגנת הטילים האמריקאית בעזרת עשרות ואולי מאות טילים שישוגרו בו זמנית למטרות נבחרות".⁶

המאזן הצבאי במפרץ⁸

קטגוריה	איראן	ערב הסעודית	יתר מדינות המפרץ
שטח (קמ"ר)	1,647,000	2,150,000	325,000
אוכלוסייה	70,000,000	25,000,000	12,000,000
ההשקעה בביטחון	2.5%	10%	6.8% (ממוצע)
אנשי צבא	870,000 (כולל משמרות המהפכה. מלבד זה, ישנם כ־600,000 איש כוחות בסיג')	220,000 (לא כולל הקמה של כוח ייעודי להגנת תשתית הנפט שיהיו בו 35,000 חיילים).	140,000 (מלבד זה, ישנם 24,000 חיילי מילואים בכווית)
מטוסי קרב	237	252	258
מטוסי תובלה	101	57	113
מסוקים	340	226	304
טילי חוף־ים או ים־ים	כ־400 (HY-2/ C801/802/701)	Otomat/Teseo (מספר לא ידוע)	MM-40 (מספר לא ידוע, מאע"מ)
טילי קרקע־קרקע	כאלף טילים לטווחים שבין 150 לאלפיים ק"מ.	30-50 (CSS-2)	SCUD-B (מספר לא ידוע, מאע"מ)
פריגטות וקורבטות	90	27	51
צוללות	3 (מלבד חמש צוללות נוס)	ללא	ללא

Middle East Military Forces Database, Institute for National Security Studies, 2010. www.inss.org.il

ב. איום ימי. ממניעים שונים (בראשם חולשת הצי האיראני הסדיר והעליונות הימית של ארצות הברית במפרץ) נתנה איראן עדיפות לרכישה ולבנייה של מספר גדול של כלי שיט קטנים ומהירים (גם לא מאוישים) ולהסבה של ספינות אזרחיות למשימות צבאיות. כמה מכלי השיט חמושים בטילים נגד ספינות, כמה הותאמו להנחת מוקשים ימיים, ואחרים עמוסי חומר נפץ.⁷ התוצאה היא שהצי הימי של איראן במפרץ אימץ מאפיינים של כוח גרילה לכל דבר: צוללות זעירות להנחתת לוחמי קומנדו וספינות מהירות שמשמשות למשימות של "פגע וברח" בטקטיקת "נחיל" (Swarm), כלומר מספר רב של סירות קטנות ומהירות התוקפות בו בזמן. טקטיקה זו נועדה "להמם" את מערכות ההגנה של היריב. בנוסף, לאיראן טילי חוף-ים על אסדות, באיים במפרץ ולאורך החוף האיראני, כמו גם יכולת לא מבוטלת למיקוש ימי – שעיקר מטרתם הוא לשבש את התעבורה הימית במפרץ.

פגיעותן של מדינות המפרץ מביאה אותן לנקוט מדיניות זהירה ושקולה, וכחלק ממנה הן מבקשות לשמור על קשרים תקינים ככל האפשר עם כל הצדדים, ובכלל זה עם המדינות המאיימות עליהן ביותר. כך בשנים האחרונות התחממו היחסים הביטחוניים בין איראן לעומאן, נחתמו הסכמים לשיתוף פעולה ביטחוני מעשי הכולל אימונים וחילופי מידע בינה ובין קטאר, התקיימו תרגילים משותפים עם כווית, ואף היו דיווחים על שיתוף פעולה מוגבל עם בחריין (למרות העוינות הממושכת בין המדינות) בנושאים ביטחוניים "רכים" כמו ביטחון גבולות ומגיעת הברחות.⁹

ארצות הברית

ביטחון המפרץ קשור קשר הדוק לתלות של מדינות המפרץ הערביות בהגנה חיצונית ולצורך של שחקנים זרים בגישה לכלכלת המפרץ, ולפיכך אי-אפשר לעסוק במאזן הצבאי במפרץ ללא התייחסות לנוכחות של צבא ארצות הברית באזור זה. מאז עצמאותן של מדינות המפרץ הערביות הן קנייניות ולא ספקיות של ביטחון. היעדר עומק אסטרטגי, חולשה צבאית מובנית ושכנים עוינים – בעבר עיראק ובהווה איראן – הביאו את מדינות המפרץ להסתמך יותר ויותר על נוכחות של צבא ארצות הברית לשם הגנה עליהן. מכירות נשק מתמשכות, הצבה מראש של ציוד, אימון והכשרה על בסיס שוטף, מיקום בסיסים מרכזיים (ובכלל זה מפקדת הצי החמישי בבחריין והמפקדה האזורית של פיקוד המרכז האמריקאי בקטאר) ואף התערבות צבאית ישירה (בעת מלחמת איראן-עיראק) מאפיינים את מעורבותה של ארצות הברית במפרץ.

היגיון אסטרטגי אינו השיקול היחיד של ארצות הברית באזור. ארצות הברית גם מובילה את מכירות הנשק לאזור המזרח התיכון בכלל ולמפרץ בפרט: בין 2001 ל-2004 היא הייתה אחראית ל-56.1 אחוזים מעסקאות אלו, ובין 2005 ל-2008 ל-8.9 אחוזים. אחריה נמצאות בריטניה עם 18.7 אחוזים, ורוסיה עם 15.4 אחוזים.¹⁰ קשרים הדוקים אלו שיפרו את מצבן הכלכלי של תעשיות הנשק האמריקאיות, ופיתחו את הקשרים בין הממסדים הביטחוניים בארצות הברית ובמדינות המפרץ. מנגד, מבחינה צבאית טהורה, היו לקשרים אלה גם השפעות שליליות: הם הקשו את היכולת לבנות מסגרת קולקטיבית צבאית בין מדינות המפרץ (המועצה לשיתוף פעולה במפרץ) והביאו לתלות שלהן בכוחות זרים לאספקת מערכות הנשק, לתחזוקתם ולתפעולם.

השליטים רגישים לכל הצבה מראש של ציוד צבאי וחיילים אמריקאים בשטחם, בעיקר בשלבים מוקדמים של לחימה. נושא זה זוכה לביקורת בדעת הקהל ובכמה מקרים בעבר היו כוחות אלו אף יעד לפעולות טרור. לכן המדינות מעדיפות כי כוחות אלה יוצבו "מעבר לאופק", עדיף בים הערבי באזור מפרץ עומאן. במילים אחרות, ארצות הברית צריכה להיות קרובה מספיק כדי להגן עליהן, אך רחוקה מספיק כדי לא ליצור בעיות. ממשל אובמה, כמו ממשלים אמריקאיים לפניו, מפציר במדינות המפרץ הערביות לחזק את צבאותיהן כדי להתמודד טוב יותר עם האיום מכיוונה של איראן, על ידי רכישת אמצעי לחימה מתקדמים מתוצרתה.¹¹ חיזוק בעלות בריתה של ארצות הברית באזור, בעיקר על ידי מתן גישה למערכות הגנה מפני טילים, יסייע בראייתה של ארצות הברית ליישם מדיניות של הרתעה והכלה מול איראן.

דגשים חדשים בהתעצמות

בעבר החשש העיקרי של מדינות המפרץ – בעיקר ערב הסעודית וכווית – היה מפלישה יבשתית של כוחות עיראקיים, והדבר חייב רכישה של פלטפורמות שריון וארטילריה וכן מסוקים ונשק נגד טנקים כדי לעצור את טורי השריון. מאז מלחמת המפרץ ב-1990–1991 התמקדו מדינות המפרץ הערביות בשיפור מערכות קיימות, על חשבון השקעה בטכנולוגיות חדשות, בעיקר משום שהמלחמה הוכיחה כי אף שהן ישקיעו במערכות נשק מתקדמות, ביטחונן תלוי בנכונות של כוחות זרים, בראש ובראשונה אמריקאיים, לצאת להגנתן. בשנים האחרונות השתנה אופי האיומים שהמדינות מתמודדות עמם. עד לאחרונה לא תאמו יכולותיהן את האיום מכיוונה של איראן, ולעומת זאת המגמות המאפיינות את רכישות הנשק של מדינות המפרץ בשנים האחרונות קשורות להעדפה של מערכות נשק מתקדמות התואמות יותר את האיומים ואת שיטות הפעולה של האויב וכן הגברת האימונים, ההדרכה ושיפור תחזוקת האמצעים שנרכשו. רכישות האמל"ח המסיביות של

השנים האחרונות – בעיקר אמצעים להגנה מפני טילים, מטוסי קרב וכלי שיט מתקדמים – נועדו בראש ובראשונה לחזק את יכולת ההגנה על נקודות התורפה שלהן: נכסים חיוניים, בעיקר תשתיות הפקה, זיקוק ושינוע נפט, אך גם מתקני התפלת מים (מקור המים היחיד של המדינות) ומתקני צבא. מכלל המדינות המתפתחות, ערב הסעודית ואיחוד האמירויות הערביות מוציאות את הסכומים הגדולים ביותר לרכישת אמצעי לחימה. לשם הדגמה, התקציב הביטחוני של ערב הסעודית צמח מ-24.9 מיליארד דולר ב-2001 ל-41.2 מיליארד דולר ב-2009, עלייה של 65 אחוזים, בעוד התקציב של איחוד האמירויות קפץ ב-700 אחוזים, מ-1.9 מיליארד דולר ל-15.4 מיליארד. באותה תקופת זמן זינקו גם תקציבי הביטחון של כווית ובחריין ב-35 אחוזים ובשמונים אחוזים, בהתאמה.¹² הערכה היא כי ערב הסעודית תוציא בשנתיים הקרובות כחמישים מיליארד דולר על אמצעי לחימה מתקדמים, ואילו איחוד האמירויות יוציא קרוב ל-35 מיליארד דולר. אחריהן עומאן וכווית עם הוצאה צפויה של עד עשרה מיליארד דולר.¹³

התעצמותה הגרעינית של איראן והאיום הנשקף מיכולותיה האסטרטגיות במפרץ ומארסנל טילי הקרקע-קרקע שברשותה על מדינות המפרץ הם המניעים המרכזיים בבסיס ניסיונותיהן של המדינות להגדיל את כוחן הצבאי (ניסיונות אלה לא פחתו גם בעקבות המשבר הכלכלי וירידת מחירי הנפט). כמה מהמדינות הביעו עניין, ואחרות נמצאות בעיצומו של תהליך רכישה של מערכות התרעה והגנה מפני טילים תוך כדי השתלבות במערך ההגנה של ארצות הברית באזור, ובכללו סוללות Patriot (PAC-3) וספינות Aegis. מלבד זה, באופן תקדימי אישר הקונגרס האמריקאי בשנה שעברה לאיחוד האמירויות לרכוש מערכות מתקדמות להגנה מפני טילים (THAAD), והאיחוד אף הביע עניין ברכש מטוס הקרב האמריקאי המתקדם F-35. כאמור, ההתעצמות אינה מוגבלת לאמצעים הגנתיים בלבד. כך למשל ערב הסעודית ואיחוד האמירויות רכשו חימוש מתקדם למטוסי הקרב שלהן (ובכלל זה פצצות JDAM מונחות GPS), ואילו כווית ואיחוד האמירויות הזמינו ספינות סיור מהירות. היקף ואופי הרכישות – המונעות בבירור מההתעצמות האיראנית – מבסס יכולת, פוטנציאלית, לשמור על עליונות אווירית וימית בשטחן הטריטוריאלי.¹⁴

נראה כי מלבד הניסיון להרתיע מפני תוקפנות, ההצטיידות הצבאית נועדה להבטיח את המשך הנוכחות האמריקאית במפרץ, אך גם להראות פעלתנות ועשייה, כמו גם לבסס את שלטונם ולהעצים את יוקרתם האישית של השליטים (גם כחלק מהתחרות בין המדינות על משקל: "שלי גדול יותר ומתקדם יותר"). אף שהסבירות כי המדינות ישנו את האוריינטציה ההגנתית שלהן היא נמוכה, ישנם כמה דגשים, מקצתם חדשים, הראויים לציון בכל האמור לגישתן של המדינות לביטחונן הלאומי על רקע מה שנתפס כאיום גובר מכיוונה של איראן:

1. יתר שיתוף פעולה

א. כוח צבאי משותף. בסוף 2009 הצהירו המדינות על כוונתן להקים מחדש כוח "להתערבות מהירה" על חורבות הכוח הצבאי המשותף שפורק למעשה ב־2006 – Peninsula Shield. צעד זה נועד לדבריהן לעשותו כוח התערבות מהיר וגמיש שמפקדתו בריאד, והכוחות יישארו במדינותיהם עד אשר ייקראו במקרה חירום. למרות חולשת קודמו (בשיא כוחו של הכוח היו בו כ־5,000 חיילים, ורק לעתים רחוקות הוא אויש במלואו), אפשר לזקוף לו כמה הצלחות יחסיות, ובהן ביסוס מטה משותף בפיקוד קבוע, קיום תרגילים משותפים ושלוש פריסות בשטח כווית, בעת מלחמת איראן-עיראק, ב־1994 ועם כניסת צבא ארצות הברית לעיראק ב־2003. הכוח החדש עתיד להיות בעיקרו יבשתי (ללא זרועות אוויר וים) כמו קודמו, וגם הוא עתיד להיות תחת פיקוד סעודי.

ב. פיקוד ושליטה. הוקמה מערכת גילוי ועקיבה שנועדה לאפשר למדינות לפקח במשותף על התחום האווירי שלהן תוך כדי יכולת לתאם טוב יותר פעילויות הגנתיות. המערכת מקושרת למערכות ההגנה האווירית במדינות כדי ליצור תמונה אווירית אחודה. המערכת פועלת הן בערבית והן באנגלית (השפה שחילות האוויר במפרץ משתמשים בה), והיא נחנכה רשמית ב־2001, בהשקעה של יותר מ־160 מיליון דולר, אך לא ידוע אם השתמשו בה וכיצד.¹⁵

ג. הסכם הגנה. בדצמבר 2000 הסכימו ראשי המדינות להתקדם לקראת יתר שיתוף פעולה בתחום הביטחוני. נחתם הסכם הגנה הדדי, ואם הוא יאושר, הוא יחייב את המדינות לראות בהתקפה על מדינה החברה בארגון התקפה על כל החברות. הסכם זה הוא בבחינת סטייה מדרכן של המדינות שהיו עד כה זהירות מאוד בנוגע להידוק שיתוף הפעולה הביטחוני. אף שלא יצאה מעולם הכרזה רשמית ולא פורסם כל מסמך בעניין, הסכימו המשתתפים על צעידה לקראת כינון ברית הגנה ביניהם.¹⁶ ההסכם, שתואר כהכרחי כדי להפיח חיים בהסכמות הלא רשמיות בין המדינות, אינו מפרט, ככל הנראה, תנאים ונסיבות בהן תהינה המדינות מחויבות לעזרה הדדית במקרה של התקפה על אחת מהן. יותר מעשור לאחר החתימה על ההסכם המקורי וללא שיש בנמצא לוח זמנים לאשרורו, עדיין המועצה לשיתוף פעולה במפרץ דנה באפשרות להוציא את ההסכם מהכוח אל הפועל.¹⁷

2. ביסוס יכולת ייצור עצמית

כמה מדינות מבקשות לבסס יכולת ייצור עצמית בשטחן, תוך כדי שיתוף פעולה עם חברות במערב ו"תפירת" המענים בהתאם לצורכיהם. בכך, בד בבד עם קבלת

טכנולוגיה מתקדמת, מדינות המפרץ נהנות מיצירת ענפי תעשייה ומקומות עבודה חדשים. בולטת בשטח זה היא מדינת איחוד האמירויות הערביות, אשר מייצרת בשטחה רכבים צבאיים וכן כלי שיט מתקדמים מגוונים (Project Baynunah), וערב הסעודית, אשר מקימה בתחומה קו ייצור של מטוסי ה-Typhoon, שהיא רכשה מבריטניה.

3. גיוון מקורות התמיכה

בשנים האחרונות נעשה ניסיון לגוון את מקורות התמיכה הביטחונית החיצונית לצד ארצות הברית בכל האמור לרכישת אמצעי לחימה, השתתפות בכוחות משימה רב-לאומיים ואירוח בסיסים:

ד. **אירוח בסיסים.** חנוכת "בסיס השלום" של הצי הצרפתי באבו דאבי שבאיחוד האמירויות הערביות הוא לכל הדעות אירוע יוצא דופן. בסיס זה הוא הראשון שצרפת פותחת מחוץ לתחומה בחמישים השנים האחרונות והראשון שנבנה במדינה אשר לא הייתה קולוניה צרפתית בעבר. למרות היסטוריה ארוכה של שיתוף פעולה עם ארצות הברית ובריטניה, זהו הבסיס הזר (הרשמי) הראשון המוקם באיחוד האמירויות מאז עצמאותה, והוא מכיל על פי הפרסומים אלמנטים יבשתיים, אוויריים וימיים. פתיחת הבסיס הצרפתי נועדה לשלוח מסר הרתעתי לאיראן: אם תתקוף איראן את איחוד האמירויות, תהיה זו גם התקפה על צרפת.¹⁸

ה. **מקורות רכש.** תופעה זו במידה רבה ייחודית למדינות המפרץ. גיוון במקורות רכש הנשק מחייב כפילות במערכות הדרכה, במערכות תחזוקה ובמערכות ניהול מלאי, ומקשה את יכולת העברת רכיבים וחלקים בין מערכות נשק שונות. גם שיטות התפעול וההדרכה שונות בין יצרן ליצרן. למרות זאת, המדינות משקיעות סכומים גדולים יותר כדי להצטייד במערכות מקבילות. כך למשל חיל האוויר של איחוד האמירויות מצויד במטוסי קרב הן מתוצרת ארצות הברית והן מתוצרת צרפת, וחיל האוויר של ערב הסעודית מפעיל מטוסי קרב אמריקאיים ובריטיים. כחלק ממגמה זו אפשר לראות גם את הדיווחים בדבר ניסיונותיה של ערב הסעודית "לשכנע" את רוסיה שלא לספק מערכות הגנה אווירית מתקדמות מתוצרתה לאיראן (S-300) על ידי רכישה של דור חדש יותר של טילים נגד מטוסים (S-400) בעצמה.¹⁹

ו. **כוחות רב-לאומיים.** בשנים האחרונות התבססו כמה צוותי משימה וכוחות רב-לאומיים במפרץ. בהשתתפות המדינות במיזמים ביטחוניים דוגמת אלו הן מבקשות לגוון את מקורות התמיכה הביטחונית בהן. אפשר לראות בשותפות המתהדקת עם נאט"ו במסגרת Istanbul Cooperation Initiative וההשתתפות הפעילה בכוח המשימה הימי הרב-לאומי בהובלה אמריקאית

ה־152 Combined Task Force המוצב בבחריין, דוגמאות בולטות למגמה זו. מה בנוגע למדינות לא מערביות? למרות עניינן הגובר של סין ושל הודו בגישה למשאבי המפרץ, אין הן יכולות או מעוניינות בשלב זה להגן על נתיבי השיט או על מתקנים חיוניים במפרץ, אך אי־אפשר לשלול את האפשרות כי בעתיד, בעקבות הצמיחה הפנטסטית והצורך בגישה למקורות אנרגיה כדי לקיימה, ההתעצמות הצבאית וביסוס יכולות של Blue-Water Navy במדינות אלו, נראה יותר ויותר נוכחות צבאית מטעמן במפרץ.

המדינות חוששות כי הפינוי המתוכנן של החיילים האמריקאים מעיראק ומאפגניסטן יפחית באופן טבעי את הנוכחות הצבאית האמריקאית במפרץ, מה שמביא אותן להכניס שחקנים חדשים לזירה במטרה למקסם את ביטחונן. ייתכן שמטרת צעדים אלו, היא גם לאותת לארצות הברית, כי למדינות ישנן חלופות נוספות מלבד זו האמריקאית. באמצעות אירוח בסיסים זרים כמו בענייני רכישות הנשק, המדינות מקטינות את החשש מפני תלות יתר בגורם אחד, שיוכל לאיים עליהן או ללחוץ עליהן באמצעות "סגירת ברזים" גרידא.

מגבלות ההתעצמות

ברכש של מערכות נשק יחידות אין כדי להשתוות לכוח צבאי ממשי וליכולת לנהל מלחמה מודרנית מול איראן, בעיקר בשל:

א. חולשה מובנית. המדינות סובלות מהיעדר עומק אסטרטגי ואוכלוסייה מועטה לעומת איראן. זו שולטת על כל החוף המזרחי של המפרץ, וסך כל התושבים במדינות המפרץ הוא כמחצית מאוכלוסייתה (ובה שבעים מיליון נפש בערך). חולשה מובנית זאת מיתרגמת לפגיעות כאשר באדמתן של המדינות נמצאים כ־44 אחוזים מעתודות הנפט ו־24 אחוזים מעתודות הגז בעולם, ובשל כך הן יעד להתערבות חיצונית וזקוקות למשענת חיצונית לשם הגנה.

ב. תפיסת איום שונה. לכל מדינה (בתוך המועצה הערבית לשיתוף פעולה במפרץ) ראייה שונה של האיומים כלפיה, וכל אחת מהן עושה את חישוביה וקשורה – בילטרלית – בהסכמים עם כוחות חיצוניים לשם הגנתה. סדר יום ביטחוני שונה, חשדנות ואי־אמון, ניסיון מצד איראן לתקוע טריז בין המדינות וחשש מדומיננטיות של ערב הסעודית וכן "הנוחות" שמקנה "מטריית ההגנה" האמריקאית תרמו לחוסר הרצון מצדן להשתתף במיזם ביטחוני משותף.

ג. אילוצים פנימיים. אחוז המשרתים בכוחות המזוינים במדינות המפרץ אף נמוך משיעורם במדינות ערביות אחרות משום שבכולן (מלבד כווית) אין

גיוס חובה. סוגיה זו רגישה ביותר משום שהיא נוגדת את "החוזה" הקיים בין האזרחים לשליטים במדינות אלו, שבבסיסו הענקת הטבות מטעם המדינה בתמורה לאי-השתתפותם של האזרחים בתהליך הפוליטי. יישום גיוס חובה עלול להציף לחצים מצד האזרחים ליתר השתתפות בתהליך הפוליטי, ובכך לערער את יציבות המשטרים. כך למשל אוכלוסייתה של ערב הסעודית בת יותר מ-25 מיליון תושבים, אך כלל כוחות הביטחון שלה אינו יותר מ-220 אלף חיילים. ישנו גם ההיבט העדתי – השיעים אינם ששים להצטרף לשורות כוחות הביטחון, וגם כאשר הם מצטרפים הם סובלים מאפליה לרעה בכל האמור ליכולתם להתקדם בסולם הדרגות הצבאי.

ד. תלות בזרים. כל מדינות המפרץ סובלות ממיעוט אוכלוסייה, והן מעסיקות נתינים זרים רבים מאוד בכל תחומי החיים, ובכלל זה בתחום הביטחון. עסקאות נשק כוללות בדרך כלל גם חוזי תחזוקה שערכם עולה לעתים על ערך מערכות הנשק עצמן. עובדים זרים, מטעם יצרני הנשק, דואגים הן להדרכה, הן לתחזוקה שוטפת בכל הרמות: מטיפולים שגרתיים, דרך תיקונים בדרגי יחידות השדה, עבור לניהול מאגרי חלפים עד תיקוני דרג ד – שיפוצים והשבחות של מערכות הנשק. יתר על כן, המדינות מנסות לפצות על חוסר יכולתן לגייס את האוכלוסייה (השירות הצבאי נתפס כלא יוקרתי ולא מכניס) על ידי הצבת נתינים זרים (רבים מהם ממדינות אסיה) כתחליף לאנשי צבא מקומיים. התוצאה היא שהמדינות צריכות להסתמך על שכירי חרב רבים, ולפיכך הצבאות שלהן יקרים בעתות שלום ולא נאמנים בעתות מלחמה.

סיכום ומשמעויות

למרות היקף ההצטיידות הנדונה ואיכותה, אולי בגינה, נותרו הצבאות קטנים ומוגבלים ביכולתם לתפעל ולתחזק מערכות נשק רבות ומתקדמות. התוצאה היא שמדינות המפרץ הערביות חסרות יכולת עצמאית להציב משקל נגד לאיראן. קשה לראות כיצד רכישה מואצת של מערכות נשק מתקדמות תתרום לביטחונן של המדינות אם היא לא עשתה כך בעבר. יתר על כן, המשך ההתעצמות הלא קונבנציונלית של איראן תצריך הקרנת עצמה אמריקאית במפרץ אף יותר מן הקיים היום. אם איראן לא תגלה נכונות לשנות את עמדתה בנוגע לפרויקט הגרעין, אין תחליף להגדלת מצבת הכוחות האמריקאיים במפרץ או בקרבתו באופן כזה שיאפשר לארצות הברית להגיב או ליזום פעולות כוח אפקטיביות נגד איראן.

עם התבססותה של איראן ב"מרחב הסף" לא יהיה מנוס מהגברת שיתוף הפעולה הצבאי של מדינות המפרץ עם ארצות הברית, וייתכן אף כניסה דה־פקטו מתחת ל"מטריית הגנה" אמריקאית. אם כן, תהליך ההתעצמות במפרץ שפורט

לעיל נועד להשתלב במדיניות של הרתעה והכלה של איראן, אך הוא גם יסייע להתמודד עמה אם היא תבחר להגיב על תקיפה בשטחה או שתזום מהלך התקפי בתגובה להחרפת העיצומים הכלכליים עליה – אז ישמשו מערכות הנשק להגנת כוחותיה ובעלות בריתה של ארצות הברית במפרץ. בראייתן של מדינות המפרץ, רכישת מערכות מתקדמות מתוצרת ארצות הברית היא אחת הדרכים להבטיח את מחויבותה של האחרונה להמשיך ולשמור על נוכחות צבאית במפרץ גם בעתיד. מהן המשמעויות לישראל? בישראל נוטים לראות בחומרה מכירת מערכות נשק מתקדמות למדינות ערב; ואכן, אי־אפשר לשלול לחלוטין את האפשרות כי נשק זה יופנה ביום מן הימים נגד ישראל (נפילה של משטר, העברה למדינות עוינות או לארגוני טרור). עם זאת, לטיעונים מסוג זה יש אולי תועלת מעשית כאשר ישראל באה לבקש מארצות הברית טכנולוגיות חדשות יותר בטיעון של שחיקת "היתרון האיכותי" של צה"ל.²⁰ חיזוק יכולותיהן הצבאיות של מדינות המפרץ משרת את האינטרסים של מדינת ישראל, בייחוד אם הן יאמצו גישה תקיפה יותר מול איראן. זאת ועוד, פריסת מערכות הגנה מפני טילים במפרץ עשויה לשפר את יכולת ההרתעה המוקדמת בפני כל מתקפה מצד איראן כלפי ישראל.

הסבירות שהנשק המגיע לידי מדינות המפרץ יכוון אי־פעם נגד ישראל נמוכה ביותר, והיתרונות הגלומים בו עולים, בעת הנוכחית, על המחיר המשווער. הדגשת מחויבותה של ארצות הברית לביטחונן של בעלות בריתה במפרץ על ידי אספקת אמצעי הלחימה המתקדמים מתוצרתה ועל ידי שילובם בתכניות ההגנה מפני טילים במפרץ תואמת את האינטרסים של ישראל משום שהיא מגבירה את הלחץ על איראן, מחזקת את ביטחונם העצמי של השליטים ועשויה להקל עליהם אימוץ קו תקיף יותר נגדה.

הדילמה במפרץ אינה פשוטה. מצד אחד מדינות המפרץ אינן רוצות לראות מדינה גרעינית רדיקלית לצדן, כזו שתכתיב את סדר היום הפוליטי, הכלכלי והצבאי במפרץ, ומצד אחר הן חוששות מתרחיש כזה שבהיעדר אופציה מדינית אטרקטיבית, יותקפו מתקניה הגרעיניים של איראן, וזו בתגובה תבחר לפגוע בין היתר בשטחן. כדי להימנע מעימות ישיר עם איראן הודיעו מדינות המפרץ בהזדמנויות שונות כי הן לא יאפשרו שימוש בטריטוריה שלהן להתקפה עליה, אך ייתכן שלא יהיה מנוס מכך אם תבחר ארצות הברית להפעיל כוח צבאי נגד איראן. אם המונרכים ישתכנעו כי ישנן אינדיקציות שלפיהן איראן מתכוונת "לפרוץ" לעבר יכולת גרעינית צבאית וכי פעולה צבאית היא הדרך היחידה למנוע ממנה זאת – ובהינתן בקשה מפורשת מצד ארצות הברית – סביר כי הם יתירו לה להשתמש בשטחן לצורך כך. לא מן הנמנע כי בסופו של דבר הם יעדיפו לספוג תגובה מאיראן – כואבת ככל שתהיה, אך מוגבלת בזמן – ולא לחיות שנים רבות עם ההשלכות השליליות של הימצאות נשק מסוג זה בידיה.

יש להדגיש כי מלכתחילה לא נועד הרכש הצבאי לאזן את עצמתה של איראן – המדינות מבינות כי גם אם הן תשקענה משאבים רבים בהצטיידות צבאית, יהיה הביטחון הלאומי שלהן במידה רבה תלוי בידי זרים. מטרת ההתעצמות הצבאית היא כאמור לשדר פעלתנות ועשייה כלפי פנים וכלפי חוץ, להשתלב בתכניות האופרטיביות של ארצות הברית במפרץ ואחת הדרכים כדי "להרחיק את האש" משטחן. אך יש בה כדי לחזק את יכולת ההרתעה, ואם היא נכשלה, לעכב ולשבש כל התקפה על המדינות מכיוונה של איראן עד הגעתם של כוחות מערביים. אחת המשמעותיות העיקריות של תהליך ההתעצמות הצבאית הקונבנציונלית הנדונה הוא הגבלה על חופש הפעולה האיראני במפרץ, ואף ביסוס (פוטנציאלי) של יכולת תקיפה מסוימת בשטחה. אפשר לומר כי כבר עתה המדינות במפרץ מחזיקות מערכות נשק עדיפות מאלו שבידי צבא איראן, גם אם אין זה סביר כי בכוונתן לנצל את היתרון הפוטנציאלי שיש להן כדי להתמודד עם איראן ישירות. בשל שורה של תנאי יסוד, שמרביתם פורטו לעיל, גם דגשים אלו, כמה מהם חדשים, בתפיסת הביטחון של המדינות, אינם יכולים להיות מתורגמים לעליונות צבאית בפועל במפרץ וליכולת להציב משקל נגד לעצמתה של איראן. וגם הם עתידים להישאר, לפחות בטווח הנראה לעין, "על הנייר".

הערות

- 1 בכינוס שעסק במדיניות מול איראן ב-Washington Institute For Near East Policy בשיתוף פיקוד המרכז האמריקאי (CENTCOM) בינואר 2010 הועלתה האפשרות כי יתרון של מדינות המפרץ במערכות נשק מתקדמות יאפשר להן יכולת התמודדות טובה יותר עם איראן. ראו עוד: <http://www.washingtoninstitute.org/pubPDFs/StrategicReport03-lowres.pdf>
- 2 Larijani: "Don't allow Iran attack from Gulf", *Kuwait Times*, 28 January, 2010.
- 3 ככלל, הניסיון ההיסטורי מלמד כי יש פער גדול בין ההצהרות הלוחמניות ובין מדיניותה של איראן בפועל, שהיא פרגמטית יותר. עם זאת, איראן לא היססה לפגוע בעבר במדינות המפרץ, למשל בעת מלחמת איראן-עיראק, בשל הסיוע שהן העניקו לעיראק.
- 4 Defense Intelligence Agency, Unclassified Report to Congress on the Military Power of Iran, April 2010. http://media.washingtontimes.com/media/docs/2010/Apr/20/Iran_Military_Report.pdf
- 5 *Iran's Ballistic Missile Capabilities: A Net Assessment*, International Institute for Strategic studies, London. May 2010.
- 6 **הארץ**, 11 ביוני 2007.
- 7 איראן רואה בעצמה מעצמה אזורית, וכוחותיה פועלים בהתאם לראייה זו. היא שוקדת גם על שיפור יכולותיה להקרנת עצמה אף מעבר למפרץ הפרסי, לשם כך הגביר הצי האיראני (IRIN) בשנתיים האחרונות את פעילותו באוקיינוס ההודי ובזירת הים האדום. איראן חנכה בפברואר 2010 את המשחתת הראשונה מתוצרתה, והיא גם המדינה היחידה במפרץ שברשותה צוללות (Kilo-class) וצוללות ננס (YONO/NAHANG-class).

- 8 בשל חולשתה היחסית המשמעותית של עיראק בעת הנוכחית, לא נכנסו הנתונים על צבאה לשקלול המאזן הנוכחי.
- 9 כך למשל בתמרון הימי שקיימו משמרות המהפכה במפרץ באפריל 2010 השתתפה גם קטאר. ראש המשלחת הצבאית של קטאר עבד אל-רחים אבראהים אל-ג'נאחי, שנכח בתמרון כמשקיף, אמר: "קטאר רוצה להיעזר בניסיונה הצבאי של איראן ולקיים עימה תמרונים משותפים". MEMRI, 26 באפריל 2010.
- 10 Congressional Research Service, *Conventional Arms Transfers to Developing Nations*, September 2009.
- 11 U.S. Speeding up Missile Defenses in Persian Gulf, *New York Times*, 31 January 2010. See also U.S. Urges GCC to buy Weapons to face Iran, Middle East Newline, 9 September 2009. בהקשר זה אפשר לראות שורה של ביקורים של בכירים אמריקאים במדינות המפרץ, בחודש אחד בלבד, בין אמצע פברואר לאמצע מארס 2010, ביקרו בהן מזכירת המדינה קלינטון, מזכיר ההגנה גייטס, יושב ראש המטות המשולבים מאלן ומפקד פיקוד המרכז האמריקאי פטראוס.
- 12 *The military Balance 2010*, International Institute for Strategic Studies, London. See also David Kenner, Get Yer Anti-Ballistic Missile Here", *Foreign Policy*, 15 March 2010.
- 13 "Gulf States set to spend more on armaments", *Financial Times*, 3 May 2010.
- 14 Michel Knights, Chancing Conventional Military Balance in the Gulf, Washington Institute for Near East Policy, *Policy Watch*, September 2009.
- 15 *Jane's C4I Systems*, 20 July 2009.
- 16 Congressional Research Service Report to congress, The Library of congress, February 2001.
- 17 Kuwait News Agency, 1 November 2009.
- 18 Gulf States steps up defences, The International Institute for Strategic Studies, *Strategic Comments*, Volume 15, Issue 9, November 2009.
- 19 *Financial Times*, 29 September 2009.
- 20 http://www.ft.com/cms/s/0/38e8ec8e-ad21-11de-9caf-0144feabdc0.html?ncllick_check=1 יפתח שפיר, "ארצות הברית וההתעצמות הצבאית במפרץ", **מבט על**, גיליון 161 (פברואר 2010), המכון למחקרי ביטחון לאומי.